

Den vestlige del af Karup sogn

- et område, der er kendt i hele landet for sin store flyvestation og lufthavnen

Af Inger Merstrand, Lokallhistorisk Arkiv i Karup (2008).

Størstedelen af Karup sogn, dvs. ca. 2/3, ligger vest for Karup å og grænser op mod Herning og Ikast-Brande kommuner. Det er en del af Karupfladen og omfatter Grove, Gedhus og Hessellund heder. Indtil kommunesammenlægningen i 1970 hørte det under Grove sogn og lå i Ringkøbing amt. Endnu tidligere – indtil 1893 – har det hørt under Haderup sogn, som dengang var Danmarks største med 32.000 tdr. land. Der var langt til Haderup kirke fra sognets yderkanter, og beboerne i Uhre syd for Karup havde næsten 25 km. til kirken. Det var en hel dagsrejse ad de dybe, sandede hjulspor over heden.

Sagn og historier fra egnen

I de mørke vinternætter rugede uhyggen over heden, og dystre sagn og overleveringer om ”währ” (varsler) og gengangere knytter sig til Karupfladen. Her ligger der en lille sø, Kragssø, som hverken har til - eller afløb. Om den fortælles det, at her engang lå en stor herregård. Herremanden var meget ugudelig, og da han en aften havde besøg af sine svirebrødre, fandt de på at ville lave grin med præsten i Haderup. De lagde derfor en død gris i herremandens seng og sendte bud efter præsten med besked om, at herremanden lå for døden og ønskede at komme til alters. Præsten lod i hast spænde for vognen og kørte den lange vej over heden til herregården. Da han kom ind i det halv-mørke sovekammer og trak forhænget fra sengen for at give herremanden den sidste nadver, så han i stedet den døde gris og blev så rasende, at han skyndte sig ud til vognen, imens han forbandede den ugudelige herremand. Og da han kørte bort, sank borgen i grus bag ham, mens vandet vældede frem og opslugte både herregården og dens beboere. Sådan opstod Kragssø! Det blev sagt, at man i mange år kunne se hjulsporene, der førte fra søen og op på land.

Overfaldet på Wolle Gedhus

Egnen var i århundreder dækket af lyng. Det var et af de mest øde og ubeboede områder i landet med få og spredte gårde, heriblandt det ensomt beliggende *Gedhuset*, som Jeppe Aakjær har skrevet om. Den gamle hedegård blev oprindeligt kaldt ”Korshuset”, fordi den lå ved krydset mellem vejen fra Herning til Viborg og den gamle Horsens-Holstebrovej. Gedhus-navnet kommer af, at en beboer først i 1800-tallet havde mange geder. I adskillige år var her smugkro, og det blev sagt, at ejeren havde mange penge. Rygtet blev i 1835 årsag til et røverisk overfald på den daværende ejer, Wolle Gedhus. En mørk nat i august blev han narret ud på heden, hvor han blev overfaldet af to røvere, der slog ham ned og bandt ham, hvorefter de stjal alt, hvad de kunne finde på gården. Først flere år efter overfaldet fandt man de skyldige. Det var to kendte forbrydere, Nøragersmeden og Bette Fanden, som blev dømt til offentlig kagstrygning og livsvarigt tugthus. Wolle Gedhus kom sig aldrig helt efter det brutale overfald og var altid bange for igen at blive overfaldet. Han anskaffede sig derfor en sabel og en stor, bidsk hund og lod sætte jernstænger for alle vinduerne i stuehuset.

Tugthusfangerne i Gedhus

Mange år efter hans død sad jernstængerne endnu for vinduerne, da den fattige, forfaldne hedegård i 1899 blev landets første åbne fængsel. Stedet blev valgt på grund af sin øde beliggenhed på den flade, træløse hede, hvor en flygtet fange ville kunne ses på lang afstand. Fangerne kom fra Horsens Tugthus og skulle tilplante heden, der strakte sig, så langt øjet rakte. Det var hårdt arbejde med en daglig arbejdstid fra kl. 6 om morgenen til kl. 7 om aftenen. Blandt de første fanger var både vold-

tægtsforbrydere, mordere og en enkelt pyroman. Ikke underligt, at den nærmeste nabo, gamle Stine, som boede ca. 2 km. fra Gedhus, var bange for at få sådan nogle forbrydere til egnen. For, som hun sagde: ”De ku’ li’ så godt send’ klåre Fanden herud.” Alligevel blev hun som en af de første ven

med Gedhusets nye beboere. Hvis vejret var dårligt, blev fangerne sat til halm- eller kurvefletning af pilevidjer, og i deres sparsomme fritid lavede de bl.a. et primitivt keglespil og et flytbart styrtebad. Den første sommer blev en succes, og i de følgende år ankom der hvert forår og efterår et hold fanger, som plantede træer og gravede huller til plantning det efterfølgende år. I 1951 ankom det sidste hold fanger. Nu var hele heden plantet til, og det næsten endeløse lynghav var afløst af store plantager.

Tugthusfangerne. I den sparsomme fritid blev der spillet med hjemmelavede spil. I baggrunden ses et flytbart styrtebad.

Fliegerhorst Grove

Umiddelbart efter besættelsen i 1940 begyndte tyskerne at anlægge en meget stor flyveplads vest for Karup. De gav den navnet Fliegerhorst Grove, fordi det meste af den lå på Grove hede. Stedet var velegnet pga. sin beliggenhed i en af Jyllands mest øde og flade egne. Allerede inden krigen havde tyskerne udarbejdet planer for området ved hjælp af spioner, og de begyndte med at beslaglægge de få ejendomme på heden, hvorefter det store anlægsarbejde gik i gang. Jernbanen gik tæt forbi flyvepladsen, og der blev anlagt et sidespor ind på området. Det var Danmarks længste sidespor, og ad banen blev kolossale mængder af cement og andre byggematerialer samt våben og brændstof transporteret til flyvepladsen. Alt arbejdet på den foregik med dansk arbejdskraft, og hver dag kom arbejderne i tusindvis kørende fra nær og fjern. I 1941 var ca. 11.000 mand beskæftiget med bl.a. at støbe kilometerlange start- og rullebaner og bygge hangarer og bunkere. To år efter blev den kolossale bunker i Gedhus opført. Prisen for den svarede omtrent til den første Lillebæltsbro. Men for tyskerne var det lige meget, hvad det kostede, for det hele blev bygget for danske penge, som blev trukket på nationalbanken.

Gedhus-bunkeren.

Fotoet viser den store bunker i 1945 med sløringsnet foroven. Den var 63 m lang og 17 m høj med 3,5 m tykke mure.

Flygtningelejrene

I krigens sidste måneder flygtede i tusindvis af østtyskere til Danmark, drevet på flugt af de fremstormende russiske hære. Så godt som alle flygtningene var kvinder, børn og gamle mænd, og mange sultede eller frøs ihjel under den 3 måneder lange flugt, der begyndte midt i vinterens kulde med sne og hård frost helt ned til minus 25 grader. De mange flygtninge blev samlet i flygtningelejre, og på en del af flyvepladsen ved Karup blev der oprettet to store lejre i Gedhus og Grove. Her tilbragte ca. 25.000 tyske flygtninge 3-4 år, stuvet sammen i træbarakker og spærret inde bag skyttegravspigtråd under bevogtning af svært bevæbnede vagtposter, som de ifl. reglementet ikke måtte komme nærmere end 10 skridt. Al fraternisering mellem danskere og tyskere var strengt forbudt og blev

straffet med henholdsvis bøder og fængsel. Lejrene var isoleret fra det omgivende samfund og en hel verden for sig selv med både byråd og borgmester, kirke og retsvæsen, og i de forskellige barakker indrettede tyskerne bl.a. rådhus, sygehuse, alderdomshjem, skoler, børnehaver og værksteder. De sidste flygtninge kunne først sendes tilbage til det forarmede Tyskland i 1948/49.

Grove-lejren. Her har den 14-årige Eva-Maria tegnet sit og familiens "hjem" i flygtningelejren.

Nordeuropas største flyvestation

Efter befrielsen overtog Royal Air Force den tidligere tyske flyveplads, og der blev udarbejdet en opgørelse over alt, hvad der fandtes på pladsen. Meget materiel blev destrueret, og store mængder ammunition og bomber blev sprængt på flyvepladsens område. Af de i alt 165 fly overtog RAF de 36, resten blev destrueret, og en produkthandler i Herning købte 600 tons rester af flyvemaskiner. Den 31. december 1945 blev flyvepladsen officielt overdraget til den danske stat, og midt i januar 1946 ankom den første eskadrille fra Jydske Flyverafdeling. Det var begyndelsen til Flyvevåbnet, som blev oprettet i 1950, hvor flyvepladsen samtidig ændrede status til flyvestation. De første jagerfly var propeldrevne, men allerede i 1951 kom jetflyene til Karup, og støjen fra dem blev en del af hverdagen på egnen, indtil den sidste Draken-eskadrille blev nedlagt i 1993. I dag har forsvarrets helikoptere base på den store flyvestation, som er Nordeuropas største med ca. 3000 ansatte, og hvor NATO også i en årrække havde hovedkvarter. I den gamle bunker i Gedhus har Flyvertaktisk Kommando og Vejrtjenesten i mange år haft kontorer, og på flyvestationens store område er der bl.a. operationsstøtteskole, Hærens operative kommando, den civile Karup Lufthavn og Danish Aero-tech, som også er en civil virksomhed.

Jetbyen Kølvrå

Flyvestation Karup. Ved hovedvagten er opstillet et Drakenfly til minde om dette flys 23-årige epoke på flyvestationen.

Kølvrå blev grundlagt i 1950, da en gruppe håndværkere, som arbejdede på flyvestationen, stiftede en boligforening for at skaffe billige boliger tæt på deres arbejdsplads. Byen blev bygget på den gamle hedegård Kølvrågårds marker, og det blev en helt speciel by. Det var den første by, der var planlagt helt fra grunden, og den blev omtalt i alle landets aviser: *Miraklet på heden – byen med de kønne, unge fruer – skatteydernes paradys*. På Polyteknisk Læreanstalt blev grundplanen brugt som et skoleeksempel på en mønsterby. Den havde kurvede veje og T-kryds af hensyn til trafiksikkerheden, og her blev der for første gang bygget et såkaldt butikstorv, hvor forretningerne lå samlet, og hvor man ad en smal "gågade" kunne gå fra den ene til den anden af de 13 butikker. Alle boliger var lejeboliger, og skatteprocenten var Danmarks laveste. I 1951 var den kun på 3,5. Gennemsnitsalderen var også landets laveste - for kvindernes vedkommende kun 20-25 år. Skolen, som blev bygget i 1953, var ifl. aviserne den eneste skole, der var lydisolert lige så godt som Ra-

diohuset pga. støjen fra de mange jetfly. I 1956 fik byen sin egen station, som allerede efter få år havde flere ekspeditioner end alle de andre stationer på ”konebanen” – vel at mærke tilsammen.

Området i dag

Kølvrå skiller sig stadig ud ved at have et meget stort antal lejeboliger i forhold til ejerboliger, men alle de flere end 20 forretninger, der lå i Kølvrå engang, er nedlagte, og skolen, som har været oppe på et elevtal på 3-400 elever, blev nedlagt ved skoleårets slutning. Larmen fra jetflyene er forsvundet, og i stedet høres indimellem lyden af en helikopter eller et fly fra lufthavnen. Af den oprindelige hede er der kun et lille område tilbage ved *Røverstuen*, hvor Blicher i en novelle lod Sorte Mads skjule cornetten og frøkenen fra Aunsbjerg for deres rasende forfølgere. Om sommeren får egnen besøg af mange lystfiskere, for Karup å, som har bevaret sit oprindelige løb og endnu som i Jeppe Aakjærs tid ”skrider til havs i en sindig spiral”, er berømt for sine mange og store havørreder. Men også mange tyskere kommer for at besøge Den tyske Flygtningekirkegård ved Kølvrå. Her ligger i alt 148 soldater og 1185 flygtninge, mest små børn, begravet i fremmed jord fjernt fra deres hjemland. De mange grave er beplantet med lyng fra Lüneburg Heide, og de lange rækker af hvide kors i den ensomt beliggende gravlund minder nutiden om et trist kapitel i egnens begivenhedsrige historie.